

LES CONSEQÜÈNCIES DEL MODEL DE DESENVOLUPAMENT URBANÍSTIC EN EL CONSUM D'AIGUA

La disponibilitat de recursos hídrics i el creixement urbanístic són temes de gran importància i actualitat a tot Catalunya, com ho demostra el fet que la majoria de conflictes territorials són conseqüència d'aquests dos fenòmens.

L'objectiu d'aquest text és tractar la influència dels canvis estructurals en el model de desenvolupament urbà, especialment la proliferació d'habitatges unifamiliars de baixa densitat, en el consum d'aigua. La realitat del Camp de Tarragona¹ i el Baix Penedès no és aliena a aquest fenomen, en què la dinàmica pròpia del Camp es veu ampliada per l'extensió de la influència de l'àrea metropolitana de Barcelona.

La disponibilitat de dades de consum d'aigua per llar dels habitatges del municipi de Torredembarra, i la possibilitat d'agrupar els habitatges en barris homogenis representatius de les quatre tipologies bàsiques (1. Unifamiliar residencial, 2. Unifamiliar turístic, 3. Plurifamiliar residencial i 4. Plurifamiliar residencial) ens permeten trobar un patró de comportament extrapolable a qualsevol tipologia anàloga.

1. Introducció

El model territorial actual s'inicia a la dècada dels 60, quan els processos d'urbanització, industrialització i desenvolupament turístic van provocar un fort creixement econòmic i demogràfic en tot el litoral mediterrani. La incidència del fenomen turístic ha provocat un espai urbà que en algunes regions ja té caràcter de poblament continu. En l'època de major creixement a Catalunya, entre 1960 i 1975, el Camp de Tarragona i el Baix Penedès van passar d'una població de 176.750 persones al 1960 a 249.816 al 1970 i de 298.269 al 1975,² La majoria dels recursos tradicionals (aquífers subterranis i rius d'escàs cabal) van començar a estar sobreexploats. Aquesta situació continuà agreujant-se

durant els 80, quan la població va passar de 330.110 persones al 1981 a 359.576 al 1991 i a les 423.490 a l'any 2001.³

Alguns municipis de la costa del nord de Tarragona van experimentar el major creixement demogràfic dels 80 a Catalunya, afavorits per la descongestió de l'àrea metropolitana de Barcelona. L'augment del consum de l'espai i dels recursos hídrics en aquells anys no només fou conseqüència del creixement demogràfic, sinó també del dinamisme turístic i especialment per la proliferació de segones residències. Bona part de la demanda turística materialitzava la seva capacitat de consum recreatiu a través de l'adquisició d'una residència secundària, habitada només temporalment, en les ciutats turístiques o en les seves perifèries immediates.⁴ Aquesta situació va manifestar la gran demanda d'aigua existent en la major part del litoral.

Amb els recursos hídrics limitats, un model turístic, urbà i productiu com el representat –al qual se li han d'afegir altres activitats econòmiques de fort consum d'aigua, com la indústria al Camp de Tarragona– s'ha hagut de sostenir mitjançant la construcció d'importants infraestructures hidràuliques. Podem trobar exemples en el minitransvasament de l'Ebre al Camp de Tarragona (1989); el del Ter a l'àrea metropolitana de Barcelona (1966) i el transvasament Tajo-Segura (1979), que abasta d'aigua a Almeria, Múrcia i Alacant.

Les activitats econòmiques han propiciat una dinàmica de consum de recursos hídrics que només s'ha pogut resoldre, en un context de falta de previsió i d'inexistència d'una gestió sostenible dels recursos existents, a través de la captació de recursos forans, que han reforçat un model territorial, el qual ha configurat una clara primacia del litoral sobre la resta del territori.⁵

La dinàmica econòmica i urbanística dels anys 60-80 entra en una fase recessiva, du-

rant tota la dècada dels 90, perquè se suprimen les facilitats fiscals per comprar nous habitatges i es produeix una disminució dels ingressos familiars, a causa de la crisi general.⁶ Aquesta nova situació d'estancament, juntament amb l'arribada de l'aigua de l'Ebre al Camp de Tarragona i al Baix Penedès, amb una concessió de 4 m³/s i la disminució de les pèrdues en la xarxa de subministrament, van provocar un gran alleujament en la manca d'aigua. Ara bé, la recuperació econòmica, el moviment de diner negre per l'aparició de l'euro, la seguretat que aporta la inversió en capital immobiliari i la contínua descongestió de l'àrea metropolitana de Barcelona, unit a les expectatives generades per la arribada d'aquest transvasament, ha ocasionat un nou boom immobiliari que posa en perill l'abastament d'aigua amb l'actual concessió, especialment en les puntes estivals dels municipis litorals.

2. Noves dinàmiques urbanes i augment del consum d'aigua

En el segle xx les grans ciutats mediterrànies inicien també un procés d'expansió incontrolada, i al fer-ho seguiran el model funcional anglosaxó de les perifèries dormitori, però mantenint la tipologia formal de l'habitatge en alçada, i per tant, la gran densitat edificatòria i demogràfica dels vells centres, fins i tot els barris suburbials dels seixanta i setanta segueixen aquesta pauta.⁷ Però en els anys 80, amb la màxima intensitat als

90 i continuant en el segle xxi, neix un canvi d'estructura en el model de desenvolupament urbà, pel qual les perifèries urbanes es converteixen en ciutats difuses, i la diferència no és només la baixa densitat, els habitatges unifamiliars, les trames reticulars; sinó també les modalitats d'organització territorial, de composicions socials i de desenvolupament. Aquest canvi d'estructura és una conseqüència indirecta del pas del model fordista al postfordista.⁸

La situació de manca de recursos hídrics, arrossegada per les dècades precedents, es veu incrementada per aquest canvi en el model urbà, en què la ciutat mediterrània compacta i diversa està sent substituïda pel model anglosaxó de ciutat difusa. El consum exagerat de recursos, no només d'aigua, per al manteniment d'aquest model suposa una gran ineficiència respecte al model de ciutat mediterrània.⁹

El model d'urbanització difusa s'aplica especialment en el sector turístic, on l'atractiu de sol i platja i els vells blocs d'apartaments no són suficients per atraure els turistes, que demanen nous atractius, materialitzats en parcs temàtics, camps de golf i habitatges unifamiliars amb jardí i piscina, tots ells grans consumidors d'aigua.

El sistema Camp de Tarragona - Baix Penedès i per extensió a tot Catalunya, s'està convertint en un continu edificat, una barreja entre l'ús residencial i el turístic i entre el camp i la ciutat, que ja no tan sols és li-

*Figura 1. Zonificació de Torredembarra en funció de la tipologia urbanística i d'ús (2001)
Font: Elaboració pròpia a partir de la base cartogràfica de l'ICC*

mita al litoral densificat, sinó que ocupa tot el territori. En aquest sistema els habitatges han passat de 197.965 al 1981 a 250.308 al 2001, dels quals 47.492 són habitatges secundaris al 1981 i 76.997 ho són al 2001.¹⁰ Els municipis on predomina la funció turística són els que tenen un major creixement d'habitatges, aquests presenten una proporció entre 250-350 habitatges construïts¹¹ per 1.000 habitants,¹² entre el quals trobem Cambrils, Calafell, Creixell, Vila-seca, el Vendrell, Torredembarra, etc., però destacant per damunt de tots es troba Salou amb una ràtio de 426.

El litoral és l'indret on encara es construeixen més habitatges, la franja que va des de l'Hospitalet de l'Infant a Cunit es troba densament urbanitzada, els pocs espais lliures s'omplen majoritàriament a partir d'habitatges plurifamiliars per rentavilitzar l'ús del sòl; però a segona línia i en els municipis de l'interior, al disposar d'espais buits, proliferen els habitatges unifamiliars, tant siguin per a residències secundàries com per viure-hi tot l'any.

La construcció de més de 50.000 habitatges en només 20 anys representa una activitat molt important, que no només es pot explicar pel creixement demogràfic que està patint tot el Camp de Tarragona. Per una

banda, existeix un factor demogràfic conjuntural, perquè en l'últim quart de segle han arribat a l'edat d'emancipació les generacions nascudes del baby boom. Per l'altre, l'esperança de vida s'ha allargat i els grups d'edat amb baixes taxes de supervivència que deixaven habitatges buits són poc nombrosos. Aquesta desproporció explica per què unes poblacions urbanes amb uns índexs de natalitat molt baixos hagin necessitat ocupar durant vint anys tants habitatges nous. El motor de les dinàmiques demogràfiques locals han passat a ser els canvis residencials, el resultat és la dràstica disminució de persones per habitatge.¹³ A més a més existeixen altres factors conjunturals, com són l'abaratiment del preu del diner, el dinamisme del mercat laboral, el desenvolupament de l'oferta d'allotjament turístic d'alguns nuclis en forma d'apartaments i segones residències, l'oferta pública o privada d'habitatges de protecció oficial, la inversió en béns immobles i la neteja de diner negre davant l'arribada de l'euro.¹⁴

La convergència d'aquests elements, junt amb la manca de criteris urbanístics i el domini d'interessos especulatius, han provocat una explosió de la urbanització, la qual ha causat l'augment en la demanda d'aigua. La magnitud és tal que en els últims vint anys

Figura 2.
Torredembarra 1956
Font: Servicio
Geográfico del Ejército

s'ha ocupat més territori urbà que en tota la història.¹⁵

3. L'exemple de Torredembarra

En l'actualitat existeixen pocs estudis que valorin l'impacte del nou model de creixement urbà en els recursos hídrics, per aquesta raó, l'anàlisi de les dades de consum d'aigua dels habitatges de Torredembarra ens permetrà obtenir un model de comportament que valori la incidència de les diferents tipologies d'habitatge i l'ús en la demanda d'aigua.

Torredembarra era un municipi amb un nucli antic a l'interior i un barri marítim a la costa, exemple que es repeteix al litoral català, on a les últimes quatre dècades s'han construït diferents urbanitzacions amb habitatges de segona residència, fet que ha provocat que el turisme residencial sigui l'activitat principal de la seva economia.

3.1. L'estructura urbana i la seva evolució

Torredembarra presenta un sistema urbà divisible en 8 zones diferenciades segons la seva tipologia urbanística i ús (residencial o turístic): Nucli Antic i ampliació, Baix a Mar, Babilònia, Clarà, Marítima Residencial, Pas-seig Marítim, els Munts i St. Jordi.

Nucli Antic i ampliació: És el nucli original del poble, juntament amb Baix a Mar. Els seus habitatges són majoritàriament primeres residències, de construcció antiga, amb dos o tres plantes de mitjana. La majoria d'habitants en són residents des de diverses generacions. En la configuració d'aquesta zona s'ha seleccionat una part de l'exemple que s'inicia en els anys 60 i es consolida en els 80, perquè forma una unitat compacta amb el nucli antic i presenta la mateixa tipologia d'habitatge, ús i la seva població hi resideix majoritàriament tot l'any.

Baix a Mar: És l'antic barri de pescadors, encara que l'arribada de turistes ha transformat el seu encant inicial. Les cases són de dos o tres plantes, però en els baixos s'installeixen serveis de restauració. La població ha passat a ser estacional.

Els Munts: Els habitatges són unifamiliars amb una presència important del jardí i les piscines. Els seus residents són majoritàriament forans. La major part de les cases només s'ocupen durant la temporada d'estiu.

Sant Jordi: Els habitatges són unifamiliars amb presència del jardí i la piscina, però a diferència dels Munts els residents hi viuen tot l'any. En un principi eren urbanitzacions on es venia a passar l'estiu i els caps de

*Figura 3.
Torredembarra al 1976
Font: Instituto
Geográfico Nacional*

setmana, però amb els anys s'ha convertit en una ampliació del poble.

Babilònia i Clarà: Són dos zones que teneixen a la mateixa situació que St. Jordi, originàriament eren llocs de segones residències, però estan patint un procés de transformació a primeres, representen un model de transició. La majoria d'habitatges són de tipologia unifamiliar, algunes amb jardí i piscina.

Passeig Marítim: És la típica zona amb blocs d'apartaments turístics de varies plantes a primera línia de costa. La seva ocupació és clarament estacional.

Marítima Residencial: La seva tipologia és molt similar a la de Babilònia o Clarà, és a dir, amb predomini dels habitatges unifamiliars, però amb una ocupació més estacional.

L'estructura urbana actual que hem descrit va evolucionar a partir d'un nucli primigeni a l'interior, un petit barri de pescadors a la costa (Baix a Mar) i la petita població de Clarà, que al 1844 va quedar agregada al terme de Torredembarra.

Al 1956, tal i com podem veure a la figura 2, existien aquests tres nuclis inicials, amb

una estructura urbana compacta i composta per blocs de pisos de dos o tres plantes.

La figura 3 correspon a 1976 i ens permet distingir l'ampliació del nucli antic i alguns habitatges en les zones de Babilònia, Sant Jordi, els Munts i Clarà. Als anys 70 també s'urbanitza la zona coneguda com a Marítima Residencial, al nord-est del terme municipal, encara que en aquesta fotografia no ho podem veure.

Observant la figura 4 de 1993 podem comprovar la consolidació i ampliació de la urbanització de les zones de Babilònia, Sant Jordi, els Munts, Clarà i l'ampliació urbana del nucli antic. Al nord de la imatge, molt a prop de l'autopista veiem l'inici de la construcció del polígon industrial de les Planes.

En l'actualitat el municipi segueix creixent i la previsió és que continuï aquesta tendència, tant en habitatges com en nombre de persones.

3.2. Abastament d'aigua

Al Camp de Tarragona les dues activitats que han tingut un paper essencial són la indústria i el turisme. En l'època de major creixe-

Figura 4.
Torredembarra al 1993
Font: ICC

ment, entre 1960-1975, van quedar establertes les àrees d'influència de cadascuna, com també van quedar reflectits els problemes derivats de la pressió d'ambdós en els recursos hídrics de la zona. La indústria és una consumidora d'aigua durant tot l'any i el turisme provoca importants puntes de demanda en el període estival. Encara que existia la presa del Gaià per abastar la petroquímica, l'explotació dels aqüífers era l'única alternativa possible, però provocava importants descensos de les reserves subterrànies i la salinització dels aqüífers costaners. Davant d'aquest model insostenible es va plantejar la possibilitat d'un transvasament de l'Ebre, la qual cosa es va aprovar amb la promulgació de la llei al 1981, però el subministrament no es va iniciar fins a l'any 1989. Aquest minitransvasament, en principi, garantia la demanda existent, però en realitat només va servir per sobredimensionar encara més el model insostenible que s'estava practicant.

En aquest context, s'ha de destacar que precisament Torredembarra no és dels municipis més consumidors d'aigua del litoral. Les dades de consum d'aigua de Torredembarra han sigut utilitzades com a model de referència per mesurar la diferenciació de consum segons la tipologia i l'ús dels habitatges, però amb tota seguretat trobarem municipis turístics molt més depredadors. Prova d'això és que actualment s'està realitzant una prova pilot d'estalvi d'aigua domèstica amb gran èxit, la campanya Catalunya Estalvi d'Aigua, que amb la simple instal·lació d'uns petits aparells a dutxes, lavabos i vàters, s'ha pogut estalviar fins a un 30% del consum.

3.3. Les diferències internes de consum d'aigua

L'estudi dels valors de consum d'aigua dels 12.097 pisos i de cadascuna de les 8 zones tractada com una unitat, ens ha permès comprovar que el Nucli Antic i ampliació, el Passeig Marítim, Baix a Mar i Babilònia, presenten un menor consum. El barri vell té una menor despesa d'aigua perquè l'ús dels seus habitatges no és turístic i la tipologia dominant és la plurifamiliar. Els consums d'aigua

del Passeig Marítim i Baix a Mar són petits, no tan sols perquè predominin els habitatges en blocs de pisos, sinó perquè pràcticament només consumeixen aigua en el període de vacances.

Babilònia presenta un consum reduït perquè encara que predomini la tipologia unifamiliar, la tendència és que cada vegada més propietaris hi resideixin tot l'any, progressivament s'abandona l'ús turístic de manera que es redueix el consum.

Sant Jordi, Clarà, Marítima Residencial i els Munts són els barris amb major consum d'aigua, perquè majoritàriament la seva tipologia és unifamiliar, en molts casos amb jardí i piscina. Però a Sant Jordi és on es consumeix més, perquè els seus habitants hi resideixen tot l'any. Si la població de les altres dos zones visqués tot l'any els seus consums serien similars, perquè la seva tipologia és semblant.

Amb la finalitat de tenir una idea del consum real d'aigua per persona i dia, que es produeix en cadascuna de les zones hem d'homogeneïtzar les dades. Desgraciadament, tant l'estacionalitat com el nombre de persones que habiten en cada pis són variables difícils de quantificar. Per a l'obtenció dels resultats homogeneïtzats s'ha introduït una estimació dels mesos en què realment hi viuen i del nombre de persones per pis, basat en el treball de camp, les dades censals i l'enquesta que es realitzava durant la instal·lació del paquet d'estalvi de la campanya Catalunya Estalvi d'Aigua.

Analitzant el consum d'aigua real dels Munts (154,22 l/h./dia), Sant Jordi (149,15 l/h./dia) i Marítima Residencial (121,87 l/h./dia), amb tipologies d'habitatge similars, comprovem que també tenen uns consums semblants. Amb les dades sense tractar podríem haver pensat que el consum real dels Munts (70,73 l/h./dia) és molt inferior a Sant Jordi (138,15 l/h./dia), quan en realitat aquesta diferència es produeix perquè el consum dels Munts es concentra en pocs mesos.

Existeix també diferència en el barri de Baix a Mar, entre el consum real (120,14 l/h./dia) i el no homogeneïtzat (56,58 l/h./dia),

Zones	Habitatges	1T C/H	2T C/H	3T C/H	4T C/H	Total C/H (m³)
Nucli Antic i ampliació	4.203	16,06	17,72	23,72	18,03	75,53
Sant Jordi	769	30,62	35,85	65,33	49,24	181,04
Clarà	1.310	12,46	21,10	39,24	19,42	92,22
Els Munts	1.679	9,60	18,37	43,79	19,88	91,65
Marítima Residencial	1.029	10,25	16,72	38,43	14,67	80,07
Passeig Marítim	1.283	5,57	7,56	28,37	9,72	51,22
Babilònia	1.434	12,75	15,42	29,03	20,08	77,29
Baix a Mar	390	9,87	12,84	28,43	23,28	74,43
Total	12.097	13,50	17,74	33,36	19,67	84,26

Figura 5. Consum d'aigua (m³) per habitatge i trimestre. Font: Elaboració pròpia a partir de dades facilitades per la campanya Catalunya Estalvi d'Aigua.

perquè la seva població és clarament estacional.

Si analitzem el conjunt de les dades, veiem que tant al barri antic com al de Sant Jordi els resultats reals i els no homogeneïtzats no varien massa, perquè són barris que tenen una població estable tot l'any.

En l'altre extrem trobem els barris de Baix a Mar, Passeig Marítim o els Munts, que pràcticament doblen el seu valor real, respecte al no homogeneïtzat. Això es deu al fet que el consum d'aquests tres barris se centra principalment en els mesos d'estiu.

Un dels propòsits més importants d'aquest treball és comprovar si es pot establir un valor característic de consum d'aigua, per a una tipologia d'habitatge i ús determinada, que demostrï el veritable impacte de la difusió dels habitatges unifamiliars, per aquesta raó he dividit els consums d'aigua de totes les zones entre unifamiliar i habitatges en alçada.

Entre els habitatges plurifamiliars destaquen els 114 l/h./dia del Passeig Marítim, perquè l'ús turístic dels seus habitatges és el més marcat de totes les zones amb tipologia en alçada. Els 375 l/h./dia del Passeig Marítim exemplifiquen l'enorme consum de mitjana que poden ocasionar els habitatges unifamiliars turístics.

Per altra banda, s'han de destacar els 215 l/h./dia que es gasten en els habitatges unifamiliars de Baix a Mar, això es deu al fet que aquest tipus d'edificacions són les que més s'utilitzen en la restauració en aquesta zona. Els valors més alts els trobarem en les edificacions de les zones situades a prop del mar, perquè són les que tenen una major influència del sector turístic.

En l'altre extrem, tenim que el nucli antic de Torredembarra té els valors més baixos de totes les zones, ja sigui en unifamiliar com en plurifamiliar, perquè són cases sense

grans luxes i d'ús estrictament residencial.

Es pot afirmar amb rotunditat que els habitatges unifamiliars i en concret els d'ús turístic, tenen un major consum hídric, que en molts casos triplica el valor del plurifamiliar. Aquests valors ens demostren la bondat de la ciutat mediterrània compacta en bloc de pisos, respecte a la urbanització dispersa de planta baixa.

4. Conclusions

Els habitatges en alçada tenen un consum d'aigua molt inferior als habitatges unifamiliars. El consum d'una edificació plurifamiliar pot oscil·lar entorn als 70-90 l/h./dia, pujant entorn als 100-150 l/h./dia els destinats a l'activitat turística. El consum unifamiliar oscil·la entre els 130-180 l/h./dia per als habitatges d'ús residencial i entre els 200-380 l/h./dia per als d'ús turístic. Entre les quatre tipologies bàsiques urbanístiques, la unifamiliar turística és el model més depredador d'aigua.

La nova dinàmica urbanística, amb l'expansió del model anglosaxó de ciutat difusa unifamiliar, i els actuals hàbits de consum comportaran una situació d'insostenibilitat en la disponibilitat dels recursos hídrics. El model territorial urbà-turístic que disposem al litoral mediterrani és de blocs d'apartaments i càmpings, esquitxat amb alguns hotels, i agregant-se a aquest, un nou model, on prima la urbanització extensiva, hotels de qualitat, camps de golf, parcs temàtics i aquàtics, etc. La implantació d'aquests usos turístics i urbans provoca un augment espectacular del consum hídric, en un moment en què l'equilibri entre la demanda i l'oferta ja és precari.

El problema ve perquè estem relacionant progrés amb aquest nou model, i pretenem aquests equipaments sense valorar-ne totes les conseqüències. El desenvolupament sos-

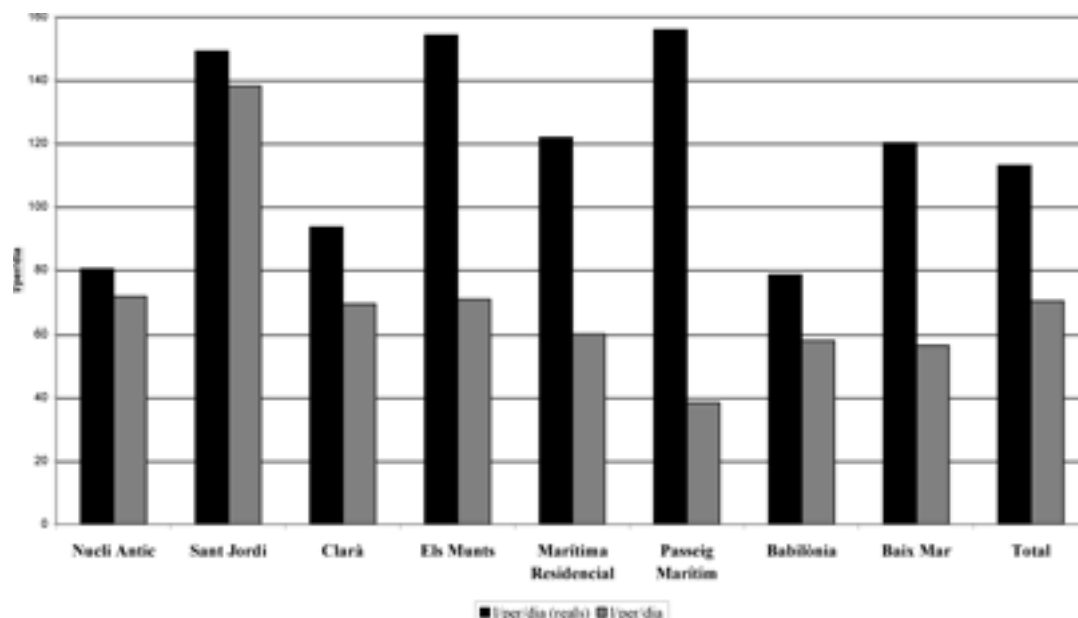

Figura 6. Consum d'aigua convencional i real de les 8 zones de Torredembarra
Font: Elaboració pròpia a partir de dades facilitades per la campanya Catalunya Estalvi d'Aigua, l'Idescat i el Padró (1996)

tenible suposa renunciar als nivells de consum de què gaudim actualment, però això no vol dir renunciar a la millora de la nostra qualitat de vida, sinó repensar la nostra forma de construir el territori.

La ciutat mediterrània és compacta, densa i està caracteritzada per la mixtura d'usos, la qual cosa facilita les relacions socials, redueix la necessitat de transport i estalvia sòl, energia, aigua, etc. És molt diferent un creixement recolzat sobre estructures urbanes consolidades que d'altres sense quasi referent territorial. Si conservem la nostra cultura de fer ciutat obtindrem una espai urbà molt més eficient i sostenible. La nostra política ha de ser fer i construir ciutat i no urbanització descontextualitzada i sense personalitat.

Aquest nou model de creixement urbanístic queda reflectit en el planejament municipal de la majoria de municipis, en especial els turístics, que estan ampliant notablement el nombre d'habitatges i preveuen fer-ho encara més. Aquesta situació ocasionarà un augment del consum d'aigua que comprometrà les necessitats futures. En el Camp de Tarragona i el Baix Penedès la dinàmica general d'expansió és acompanyada per un important creixement demogràfic, aquesta conjunció representarà a mig i a llarg termini un dèficit en la disponibilitat de recursos hídrics.

Per poder criticar grans infraestructures insostenibles com el PHN, hem de ser conscients que nosaltres estem implantant el mateix model de desenvolupament que el llevant i el sud-est espanyol, només és qüestió de temps que ens trobem en la mateixa situació.

Joan Jaume INIESTA GIRONA
GEÒGRAF

Bibliografia recomanada

- GARCÍA I RUÍZ, C.: El abastecimiento de agua: un problema en las urbanizaciones de la cuenca del Foix. 1997. Barcelona: *Revista de Geografía*, vol. XXX-XXXI. Pàg. 53-67.
- GIL OLCINA, A.: *La demanda de agua en territorio valenciano*. 1995. Alicante: Investigaciones geográficas, núm. 11. Pàg. 7-22.
- RICO AMORÓS, A.: Agua y desarrollo en la comunidad valenciana. 1998. Murcia: Edita Universidad de Alicante.
- RUEDA, S.: «La ciutat mediterrània compacta i diversa, un model de ciutat sostenible», DIVERSOS AUTORS: *La ciutat sostenible: un procés de transformació*. 1999. Girona: Universitat de Girona, pàg. 13-29.
- SAURÍ, D., CAPELLADES, M. I RIVERA, M.: «Luces y sombras en la gestión de la demanda urbana de agua: el caso de la región metropolitana de Barcelona». Dins *III Congreso ibérico sobre gestión y planificación del agua la directiva marco del agua: realidades y futuros*. Sevilla, del 13 al 17 de novembre de 2002.
- TELLO, E.: Dèficits hídrics o ciutats insostenibles?, *Primeres Jornades Catalanes per una Nova Cultura de l'Aigua*, Barcelona, 24 de febrer de 2001.
- VERA REBOLLO, J. F. I RICO AMOROS, A. M.: «Los sistemas de abastecimiento de agua potable en un espacio turístico y residencial: la Costa Blanca». 1995. *Agua y Espacios de Ocio*. Universidad Internacional Menéndez Pelayo. pàg. 105-150. Fundación CAM.

Agraïments

Arxiu Històric de l'Ajuntament de Torredembarra.

Campanya Catalunya Estalvi d'Aigua, en especial a la seva responsable Elisenda Forés.

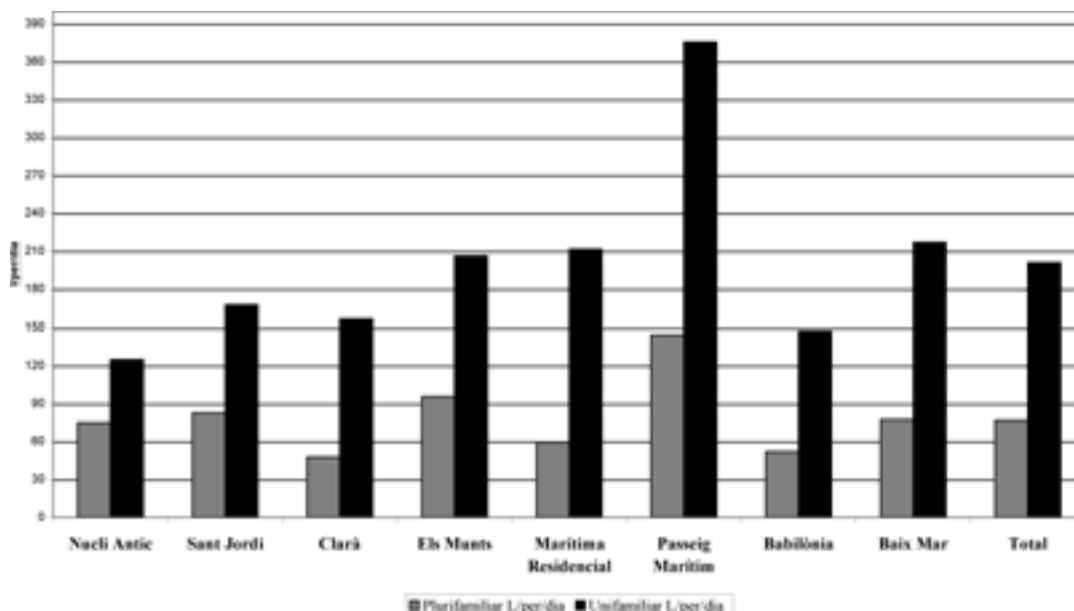

Figura 7. Consum d'aigua en funció de la tipologia d'habitatge
Font: Elaboració pròpia a partir de dades facilitades per la campanya Catalunya Estalvi d'Aigua

Notes

1. Considerant que el Camp de Tarragona està format pel Tarragonès, el Baix Camp i l'Alt Camp.
2. Font: INE
3. Font: INE
4. ANTÓN CLAVÉ, S.: *Diferenciació i reestructuració de l'espai turístic. Processos i tendències al litoral de Tarragona*. 1997. Tarragona: número 16. Col·lecció El Mèdol.
5. *Ídem*
6. *Ídem*
7. DEMATTEIS, G.: «Suburbanización y periurbanización. Ciudades anglosajonas y ciudades latinas». Monclús, J. (coord.), *La ciudad dispersa. Suburbanización y nuevas periferias*. Barcelona: Colección Urbanismo, ciudad, historia (I). Centre de Cultura Contemporània de Barcelona. pàg. 17–35.
8. *Ídem*
9. RUEDA, S.: «La ciutat mediterrània compacta i diversa, un model de ciutat sostenible», dins de DIVERSOS AUTORS: *La ciutat sostenible: un procés de transformació*. 1999. Girona: Universitat de Girona, pàg. 13–29.
10. Font: INE
11. Període 1992–2002.
12. A l'any 2002.
13. NEL·LO, O.; RECIO, A.; SOLSONA, M. I SUBIRATS, M.: *La transformació de la societat metropolitana*. Una lectura de l'Enquesta sobre les condicions de vida i hàbits de la població de la Regió Metropolitana de Barcelona, Àrea Metropolitana de Barcelona. 1998. Barcelona. Diputació de Barcelona.
14. GONZÁLEZ REVERTÉ, F. I OLIVERAS SAMITIER, J.: *Ordenació del territori i sostenibilitat al Camp de Tarragona*. 2003. Reus: número 9, Fundació d'Estudis Socials i Nacionals Josep Recasens i Mercadé.
15. RUEDA, S. *Op. cit.*